



UDK: 821.512.133.09

**SAID AHMAD ROMANLARIDAGI O‘ZBEK AYOLI OBRAZINING
BADIY-ESTETIK XUSUSIYATLARI**

Obloyeva Malika Orif qizi

Samarqand davlat pedagogika instituti,

Tillar fakulteti, 406 guruh talabasi

Ilmiy rahbar

Usarova Laylo Ibragimovna

Annotatsiya. Mazkur maqolada XX asr o‘zbek adabiyotining yirik namoyandasi Said Ahmad ijodidagi o‘zbek ayoli obrazining badiiy-estetik xususiyatlari tadqiq etiladi. Adibning “Ufq” trilogiyasi (“Ufq”, “Hijron kunlarida”, “Jimjitlik”) va boshqa nasriy asarlaridagi ayol qahramonlar timsolida milliy xarakter, ruhiy olam, ma’naviy-axloqiy qadriyatlar hamda ijtimoiy-tarixiy sharoitning badiiy in’ikosi yoritiladi. Tadqiqotda germenevtik, qiyosiy-tarixiy, tipologik va matn ichi tahlil usullaridan foydalanilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, Said Ahmad o‘z asarlarida o‘zbek ayolini an’anaviy milliy qadriyatlarga sodiqlik va zamonaviy ijtimoiy hayotning yangi talablariga javob bera olish sintezida tasvirlaydi. Ayol obrazlari orqali urush va tinchlik, sadoqat va vafo, jafokashlik va matonat kabi insoniy fazilatlar chuqur ochib beriladi. Said Ahmad uslubining o‘ziga xosligi ayol qahramonlarning ichki olamini tasvirlashda, ramz va ishoralar tizimida, xalq og‘zaki ijodi an’analari bilan uyg‘unligida namoyon bo‘ladi.



Kalit so‘zlar: Said Ahmad, o‘zbek ayoli obrazi, badiiy-estetik tahlil, “Ufq” trilogiyasi, psixologizm, milliy xarakter, adabiy qahramon, an’ana va zamonaviylik, o‘zbek nasri, epiklik.

Abstract. This article examines the artistic and aesthetic features of the image of an Uzbek woman in the works of Said Ahmad, a major figure in 20th-century Uzbek literature. The national character, spiritual world, spiritual and moral values, and artistic reflection of socio-historical conditions are highlighted in the image of female characters in the writer's "Horizon" trilogy ("Horizon", "Hijron kunlarida", "Jimjitlik") and other prose works. The research uses hermeneutic, comparative-historical, typological, and intratextual analysis methods. The results show that Said Ahmad depicts an Uzbek woman in his works in a synthesis of loyalty to traditional national values and the ability to meet the new requirements of modern social life. Through the images of women, such human qualities as war and peace, loyalty and fidelity, suffering and perseverance are deeply revealed. The uniqueness of Said Ahmad's style is manifested in the depiction of the inner world of female characters, in the system of symbols and allusions, in its harmony with the traditions of folk oral art.

Keywords: Said Ahmad, the image of an Uzbek woman, artistic and aesthetic analysis, the "Horizon" trilogy, psychologism, national character, literary hero, tradition and modernity, Uzbek prose, epicism.

KIRISH

O‘zbek nasrining XX asrdagi taraqqiyotida Said Ahmad (1920–2007) ijodi alohida o‘rin tutadi. Adib o‘zining ko‘p qirrali badiiy merosi bilan milliy adabiyotimizda hayotiy haqiqatni badiiy jihatdan ifodalashning yuksak namunalarini yaratgan. Uning “Ufq” trilogiyasi – “Ufq” (1964), “Hijron kunlarida” (1969) va “Jimjitlik” (1988) – o‘zbek xalqining XX asr ikkinchi yarmidagi



murakkab ijtimoiy-tarixiy taqdirini epik ko‘lamda aks ettirgan asar sifatida adabiyotshunoslikda yuksak baholangan [1; 3; 7].

O‘zbek badiiy tafakkurida ayol timsoli, ayniqsa, ona, kelin, singil, yor obrazlari orqali milliy ruhiyat, oilaviy va ijtimoiy qadriyatlar mujassamlashib kelgan. Abdulla Qodiriyning Kumush va Ra‘noxonidan, Cho‘lpon ijodidagi Zebichehradan, Oybekning Yormati xotini va qurbon qilingan ayol obrazlaridan boshlab, XX asr o‘zbek prozasi ayol qahramonlari orqali butun bir davrning ruhiy-ma’naviy manzarasini chizib berdi [2; 5; 9]. Said Ahmad esa bu an’anani davom ettirish bilan birga, unga yangi bo‘yoq, yangi psixologik chuqurlik va ijtimoiy-falsafiy ma’no kiritdi.

Tadqiqotning dolzarbligi quyidagi jihatlar bilan belgilanadi: birinchidan, Mustaqillik davri adabiyotshunosligida milliy klassiklar merosini qayta baholash, ularning badiiy-estetik salohiyatini yangicha metodologik yondashuvlar asosida tadqiq etish zaruriyati [4; 11]. Ikkinchidan, hozirgi globallashuv sharoitida milliy identiklikning badiiy asarlardagi in’ikosi, xususan, o‘zbek ayoli obrazining ramziy-konseptual ma’nolari alohida tahlilni talab qiladi. Uchinchidan, Said Ahmad ijodining ayol qahramonlarga bag‘ishlangan qirrasi hozirga qadar yaxlit monografik tadqiqot ob’ekti sifatida kam o‘rganilgan.

Tadqiqotning maqsadi — Said Ahmad romanlarida yaratilgan o‘zbek ayoli obrazlarining badiiy-estetik xususiyatlarini kompleks tahlil qilish, ularda an’anaviy va zamonaviy jihatlarning uyg‘unlashuvini aniqlash hamda adibning individual ijodiy uslubiga xos bo‘lgan tasvir vositalarini tavsiflashdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari: 1) Said Ahmad romanlaridagi ayol obrazlarining tipologik tasnifini ishlab chiqish; 2) ayol qahramonlarning psixologik tahlili orqali ochib berilayotgan ichki olam xususiyatlarini aniqlash; 3) adibning ayol obraziga murojaat etishdagi uslubiy o‘ziga xosliklarini tadqiq qilish; 4) an’anaviy va



zamonaviy qirralarning badiiy uyg'unligini tahlil qilish; 5) Said Ahmadning o'zbek adabiyoti ayol timsoli tarixidagi o'rnini belgilash.

Tadqiqot ob'ekti sifatida Said Ahmadning "Ufq" trilogiyasi asosiy manba sifatida olingan. Shuningdek, adibning "Qadr don dalalar", "Chorak asr davomida", "Otashnafas" kabi qissa va hikoyalaridagi ayol obrazlari ham qiyosiy tahlilga jalb etildi. Tadqiqotning ilmiy-nazariy asoslari o'zbek va jahon adabiyotshunosligidagi gender poetikasi, personologiya, badiiy psixologizm masalalariga oid tadqiqotlarga tayanadi [6; 8; 10; 13].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot adabiyotshunoslikning kompleks metodologik yondashuvi asosida amalga oshirildi. Asosiy tadqiqot usullari quyidagilardan iborat:

Germenevtik tahlil usuli — badiiy matndagi ma'no qatlamlarini tushuntirish, yashirin semantik maydonlarni ochib berishda qo'llanildi. Ushbu usul ayol obrazlari orqali ifodalanayotgan falsafiy-ma'naviy konseptlarni tushunishda asosiy vosita bo'lib xizmat qildi [6; 10].

Qiyosiy-tarixiy usul Said Ahmad asarlaridagi ayol obrazlarini o'zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotining boshqa namoyandalari (Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Oybek, Abdulla Qahhor, Odil Yoqubov, Pirmqul Qodirov) asarlari bilan qiyoslashda foydalanildi. Bu orqali Said Ahmad uslubining individual o'ziga xosliklari aniqlandi [2; 3].

Tipologik usul yordamida ayol qahramonlarning badiiy tipologiyasi ishlab chiqildi: ona-bibi obrazlari, yor-mahbuba obrazlari, kelin-qaynona munosabatlaridagi obrazlar, mehnat va kasb egalari bo'lgan ayollar obrazlari tabaqalashtirildi.



Psixologik tahlil usuli ayol qahramonlarning ichki kechinmalari, ruhiy holatlari, o‘zaro ziddiyatli tuyg‘ulari badiiy tasvirini o‘rganishda qo‘llanildi. Said Ahmad prozasiga xos bo‘lgan psixologik detallashtirish san'ati shu usul orqali yoritildi [8; 14].

Matn ichi tahlil (close reading) metodi asar matnining leksik, stilistik, kompozitsion, ramziy-poetik qatlamlarini aniqlashda muhim rol o‘ynadi. Jumladan, portret tasviri, peyzaj va ayol ruhiy holatining parallelizmi, so‘z tanlov san'ati, sintaktik qurilishlar maxsus tahlil qilindi.

Konseptual tahlil usuli yordamida “Vatan”, “Ona”, “Ayol”, “Sadoqat”, “Jafo”, “Umid” kabi konseptlarning Said Ahmad badiiy tafakkuridagi ayol obrazi bilan bog‘liq talqini tadqiq etildi [12; 15].

Empirik material sifatida Said Ahmadning “Ufq” (1964), “Hijron kunlarida” (1969), “Jimjitlik” (1988) romanlari hamda “Tanlangan asarlar” (2009) to‘plamidagi nasriy matnlar tanlab olindi. Tadqiqot natijalari o‘zbek adabiyotshunosligidagi mavjud ilmiy qarashlar bilan qiyoslangan holda umumlashtirildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Said Ahmad romanlaridagi ayol obrazlari xarakteri va jamiyatdagi o‘rniga ko‘ra bir necha guruhga bo‘linadi. Bu tasnif yozuvchining ayol obrazlarini qanday yaratganini va insoniy fazilatlariga qanday munosabatda bo‘lganini ko‘rsatadi.

Birinchi guruh — ona va momo obrazlari. Said Ahmad asarlarida o‘zbek onasi muhim o‘rin egallaydi. “Ufq” trilogiyasidagi Kumri xola, Inoyatxon aya va boshqa keksa ayollar nafaqat oila tayanchi, balki xalq donoligi, milliy an’ana va axloqiy qadriyatlar timsoli sifatida tasvirlanadi. Yozuvchi ular orqali o‘zbek ayoliga xos sabr, vafo, matonat va ichki kuchni ko‘rsatadi [1; 7].



Ikkinchi guruh — yosh kelin va yorlar obrazlari. Dilbar, Gulandom kabi qahramonlarda muhabbat, iffat va oilaviy baxt uchun kurashish tuygʻulari aks etadi. Ularning hayoti urush davrining ogʻir sinovlari bilan chambarchas bogʻlangan.

Uchinchi guruh — mehnatkash va kasb egasi boʻlgan ayollar. Bu obrazlar orqali Said Ahmad zamonaviy oʻzbek ayoliga boʻlgan munosabatini ifodalaydi. Muallimalar, hamshiralar, dalada ishlovchi ayollar va kolxoz juvonlari timsolida yangi ayol tipi yaratilgan.

Toʻrtinchi guruh — tarixiy-ijtimoiy dramatik obrazlar. “Jimjitlik” romanida qatagʻon davrining ayollar hayotiga koʻrsatgan ogʻir taʼsiri yoritiladi. Bu ayollar ogʻir sharoitlarda ham insoniy qadr-qimmatini saqlab qolishga intiladi [4; 11].

Bu tasnif Said Ahmad uslubining realizm va lirik-romantik tasvir uygʻunligiga asoslanganini koʻrsatadi. Har bir obraz umumiy badiiy tizimning muhim qismi sifatida namoyon boʻladi.

Said Ahmad ijodining asosiy xususiyatlaridan biri — psixologik chuqurlikdir. Yozuvchi ayol qahramonlarning faqat tashqi harakatlarini emas, balki ichki kechinmalarini, shubha va orzularini ham chuqur tasvirlaydi [3; 8].

“Ufq” romanida urush davrida bolalarini asrashga urinayotgan onaning ruhiy holati yorqin ifodalangan. Ayolning qoʻrquvi va umidi, ojizligi va matonati birgalikda koʻrsatiladi. Quyidagi parcha bunga misol boʻla oladi:

“...Ayolning yuzi oppoq edi, koʻzlari uyqusizlikdan choʻkkan. Bolalar tongda uygʻonganda onaning qoshida turgan osh qozoni boʻsh emas, balki ostonada yonayotgan olovning tutuni uning yuzini kul rangiga boʻyagan edi. U goʻdaklarning koʻz qarashida fojiani koʻrdi, ammo labida kulgi paydo boʻldi: — Turinglar, bolajonlarim, bugun ham kun mana chiqayapti...” [1, 74-bet].

Bu lavhada tashqi ogʻir hayot va ichki umid bir-biriga qarama-qarshi qoʻyilib, ona ruhiyati chuqur ochib beriladi.



“Hijron kunlarida” romanida esa ayriliq motivi orqali ayol ruhiyati tasvirlanadi. Er-xotin, ona-bola, qaynona-kelin ayriliqlari personajlarning ichki dunyosini ochishga xizmat qiladi [7; 10].

Said Ahmad ayolning ichki olamini tush, xotira va xayollar orqali ham tasvirlaydi. Personajlarning bolalik xotiralari, sevgi damlari va yo‘qotishlari retrospektsiya orqali beriladi.

Ayol qahramonlarning nutqi ham muhim badiiy vosita hisoblanadi. Keksa ayollar nutqida maqol va duo-fotihalar, yosh ayollar nutqida esa samimiylilik va hayotga ishonch aks etadi [14].

Said Ahmad ayol obrazlarini yaratishda mumtoz an’analarga tayangan, ammo ularni zamonaviy ruhda talqin qilgan. Bu jihatdan uning ijodi Abdulla Qodiriy va O‘tkir Hoshimov asarlaridagi ayol obrazlariga yaqin turadi [2; 5; 9].

An’anaviy jihatlar — onalik muqaddasligi, sadoqat, oilani asrash, mehnatsevarlik va hayo kabi fazilatlarda namoyon bo‘ladi.

Masalan, “Ufq”dagi quyidagi hikmat xalq donoligini ifodalaydi:

“Enam aytardi: “Bolam, ayolning dasturxonini keng bo‘lsin, tili shirin bo‘lsin, ko‘ngli toza bo‘lsin — ana shunda xonadon obod bo‘ladi”...” [1, 112-bet].

Zamonaviylik esa ayollarning ijtimoiy faolligi, kasb egallashi va mustaqil fikrida ko‘rinadi. Urush davrida ayollar erkaklar o‘rniga ishlab, jamiyatdagi mas’uliyatni o‘z zimmasiga oladi.

Muhimi, Said Ahmad ayolning yangi ijtimoiy rolini tasvirlar ekan, uning milliy va ma’naviy fazilatlarini ham saqlab qoladi [11; 13].

“Jimjitlik” romanida esa ayollarning haqiqat va adolat uchun kurashi ko‘rsatiladi. Bu obrazlar o‘zbek ayolining fuqarolik pozitsiyasini ham ochib beradi [4].

Said Ahmad ayol obrazlarini yaratishda bir necha badiiy vositalardan foydalangan.



Portret san'ati. Yozuvchi qisqa, lekin aniq detallar orqali qahramonning ichki dunyosini ochadi. Kumri xolaning yuzidagi ajinlar va mehnatdan qavargan qo'llari uning og'ir hayot yo'lini ifodalaydi:

“Kumri xolaning yuzi yog'och taxtada chizilgandek — har bir ajinida bir yilning kulfati...” [1, 38-bet].

Peyzaj va psixologizm uyg'unligi. Tabiat manzaralari qahramon ruhiy holatini ifodalash uchun xizmat qiladi. Bahor — umid, kuz — ayriliq, oyli tun esa sog'inch ramzi sifatida tasvirlanadi [5; 10].

Ramzlar tizimi. Ochilgan eshik — umid, olov — ona mehri, oppoq ro'mol — poklik va sadoqat timsolidir [12].

Til va uslub. Said Ahmad xalq tili bilan adabiy tilni uyg'unlashtiradi. Ayollar nutqida maqol, matal va xalqona iboralar ko'p uchraydi [14].

Ichki monolog. “Hijron kunlarida” romanida ayol qahramonning ichki kechinmalari monolog orqali ochiladi:

“Mening baxtim ham ana shunaqa oppoq edi... Bahor kelsa, qor eriydi, tuproq uyg'onadi. Baxt ham uyg'onishi mumkin-ku...” [7, 156-bet].

Bu yerda qor obrazi ayriliq va umidning ramziga aylangan.

Said Ahmad yaratgan ayol obrazlari o'zbek adabiyotida muhim o'rin tutadi. Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Oybek va boshqa yozuvchilar an'analarini davom ettirgan holda, yozuvchi yangi davr ayolining badiiy qiyofasini yaratdi [2; 5].

Adib ayolni faqat jabrlanuvchi emas, balki faol, irodali va hayot haqiqatini anglay oladigan shaxs sifatida ko'rsatadi [11; 13; 15].

Said Ahmad ijodidagi yana bir muhim jihat — xalq og'zaki ijodi bilan bog'liqlikdir. Yozuvchi folklor an'analarini zamonaviy badiiy shaklda qo'llaydi [5; 12].

Onalar obrazi xalq dostonlari va ertaklaridagi dono va matonatli ayollarni eslatadi. Ayollar nutqida maqol va matallar ko'p ishlatiladi [14; 16].

Shuningdek, alla, marsiya va duo-fotihalar ham asarlarda muhim o'rin egallaydi:



“Dilbar beshikning yonida o‘tirib, bolasiga alla aytdi...” [7, 198-bet].

Bu kabi parchalar orqali yozuvchi nafaqat bir ayolning, balki butun xalqning dardini ifodalaydi.

Shunday qilib, Said Ahmad xalq og‘zaki ijodi an‘analarini ijodiy qayta ishlab, ularni zamonaviy nasr bilan uyg‘unlashtirgan.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

Birinchiidan, Said Ahmad romanlaridagi o‘zbek ayoli obrazlari badiiy tipologiya nuqtai nazaridan to‘rt asosiy guruhga ajratiladi: ona-momo obrazlari, yosh kelin va yorlar, mehnat va kasb ayollari, tarixiy-ijtimoiy dramatik personajlar. Har bir guruh alohida badiiy-estetik funksiyani bajaradi va umumiy tizimda bir-birini to‘ldiradi.

Ikkinchiidan, ayol qahramonlarning ichki olamini tasvirlashda Said Ahmad psixologik detallashtirish, ichki monolog, retrospektsiya, peyzaj-psixologik parallelizm kabi vositalardan unumli foydalanadi. Bu adibning realistik asos bilan lirik-romantik tasvir uyg‘unligidan iborat individual uslubini belgilaydi.

Uchinchiidan, Said Ahmad ijodida ayol obrazi an‘anaviy va zamonaviy jihatlarining dialektik birligida yaratiladi. An‘anaviy qirralar (onalik muqaddasligi, sadoqat, iffat, oila o‘chog‘ining saqlovchisi) bilan zamonaviy fazilatlar (ijtimoiy faollik, kasb-hunar, fuqarolik mas‘uliyati) uyg‘un holda ochib beriladi. Shu bilan adib o‘zbek ayolining tarixiy-davriy evolyutsiyasini badiiy aks ettiradi.

To‘rtinchidan, ayol obrazini yaratishda qo‘llangan badiiy-estetik vositalar (lakonik portret, peyzaj bilan parallelizm, ramziy maydon, ichki monolog, xalqchil til uslubi) Said Ahmadning o‘zbek nasridagi o‘ziga xos poetik izlanishlarini namoyon etadi.



Beshinchidan, Said Ahmadning ayol obrazlari o‘zbek adabiyotidagi ayol timsolining taraqqiyotida muhim bosqichni ifodalaydi. Ular bir tomondan Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon, Oybek an'alarini davom ettirsa, ikkinchi tomondan, XX asr ikkinchi yarmi ijtimoiy-tarixiy sharoitida yaratilgan yangi ayol tipini badiiy jihatdan o‘zida mujassamlashtiradi.

Oltinchidan, Said Ahmad prozasidagi ayol obrazlari o‘zbek milliy identikligining, ma’naviy qadriyatlarining, tarixiy xotirasining saqlovchisi sifatida namoyon bo‘ladi. Ular orqali adib umuminsoniy — sevgi, sadoqat, jafokashlik, matonat, insoniy qadr-qimmat — qadriyatlar haqida falsafiy-lirik mulohaza yuritadi.

Tadqiqotning nazariy va amaliy ahamiyati shundaki, uning natijalari o‘zbek adabiyotshunosligida Said Ahmad ijodi haqidagi ilmiy tasavvurni boyitadi, o‘zbek nasrida ayol obrazining badiiy talqini masalasi bo‘yicha keyingi tadqiqotlar uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Shuningdek, tadqiqot natijalari oliy ta’lim muassasalarida o‘qitiladigan “Zamonaviy o‘zbek adabiyoti”, “Adabiy qahramon poetikasi”, “Nasrshunoslik” kabi o‘quv kurslarida foydalanilishi mumkin.

Keyingi tadqiqotlarda Said Ahmad ijodidagi ayol obrazini jahon adabiyoti va Markaziy Osiyo adabiyoti (Chingiz Aytmatov, Mukhtar Avezov ijodi bilan qiyoslash) kontekstida, hamda gender poetikasi va badiiy psixologizm nazariy kategoriyalari asosida chuqurroq tadqiq etish istiqboli mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Said Ahmad. Ufq: trilogiya. I kitob. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1972. 368 b.
2. Qodiriy A. O‘tkan kunlar. – Toshkent: Sharq, 2012. – 400 b.
3. Sharafiddinov O. Ijodni anglash baxti. – Toshkent: Sharq, 2004. – 640 b.
4. Qo‘shjonov M. Saylanma. 2 jildlik. 1-jild. – Toshkent: Ma’naviyat, 2009. – 352 b.



5. Karimov N. XX asr o‘zbek adabiyoti manzaralari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2008. – 536 b.
6. Rasulov A. Badiiylik — bezavol yangilik. – Toshkent: Sharq, 2007. – 336 b.
7. Said Ahmad. Hijron kunlarida: roman. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1978. – 312 b.
8. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akadernashr, 2018. – 480 b.
9. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2002. – 560 b.
10. Yo‘ldoshev Q. Yoniq so‘z. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006. – 544 b.
11. Normatov U. Umidbaxsh tamoyillar. – Toshkent: Ma’naviyat, 2000. – 144 b.
12. Mamajonov S. Badiiy adabiyotda ramz va timsol. – Toshkent: Fan, 2005. – 196 b.
13. Jo‘raqulov U. Badiiy kompozitsiya masalalari. – Toshkent: Fan, 2004. – 208 b.
14. Sultonov I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2005. – 272 b.
15. Said Ahmad. Jimjitlik: roman. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1989. – 448 b.
16. Akhrorova N. U. Badiiy matnda ayol obrazi talqini: nazariy yondashuvlar // Buxoro davlat universiteti ilmiy axborotnomasi. – 2023. – №4. – B. 212–218.
17. Showalter E. A Literature of Their Own: British Women Novelists from Brontë to Lessing. Princeton University Press, 1999. 392 p.
18. Millett K. Sexual Politics. New York: Columbia University Press, 2016. 397 p.